NAGY TAMÁS

A „Népköztársaság nevében!”

AVAGY EGY ELJÁRÁS TEXTUSA A HAJNÓCZY-PRÓZA SZÖVEGTERÉBEN

„Végül is minden, ami az íróval történik, jó és rossz egyaránt, írói sorsának része (nincs is neki másik). *Tout est á boutir á un livre* (Mallarmé). Az égvilágon minden azért van, hogy megíródjék egy könyv.”

Danilo Kiš[1]

Jog, irodalom, intertextualitás

Kleist, Hoffman és az *Allgemeines Landrecht*, Heine, Stendhal és a *Code Napoléon*, Dosztojevszkij és az 1864-es orosz törvénykezés, Kafka és az 1852. évi *Strafgesetz*, az Osztrák-Magyar Monarchia Büntetőjogi Törvénykönyve. Írók, műveik és a modernitás jogtörténetének kitüntetett státuszú szövegei. Kódexek, melyek – akár sorsszerűen, akár véletlenek folytán – bekerültek egy-egy mű vagy adott esetben egész életművek szövegterébe, amelyek recepciója során azonban sem az irodalom-, sem a jogtudomány nem fordított soha különösebb figyelmet e kapcsolódások jelentőségére és jelentésének feltárására.

Az irodalomtudomány idegenkedése és távolságtartása (*majdnem*) érthető. Az önmagát legerősebben talán a Hyppolite Taine nevével fémjelezhető, comte-i ihletettségű pozitivista szemlélettel szemben meghatározó modern irodalomelmélet és -kritika a XX. századi fejleményei során egyre erőtejesebben elutasító módon viszonyult az irodalmi szövegek bármilyen valóságreferens értelmezéséhez. Mindazon olvasatok, amelyek akármi formában a szerzői életrajz vagy pszichologikum – a taine-i *la race, le milieu et le moment* – és intenció egyfajta derivátumaiként illetve megnyilvánulásaiként kezelik a szövegeket, menthetetlenül elavultként tűnnek fel napjaink irodalomértésének diskurzusaiban.

Ami azonban valamelyest meglepő: a referenciális olvasatok felfüggesztését javasló és az irodalmi művek szövegiségének vizsgálatát előtérbe helyező megközelítések, s az ezek teore-

---

[1] Danilo Kiš: *Anatómiai lecke*. Ford. Balázs Attila et al. Palatinus, [h. n.] 1999. 7. (Kiemelés az eredetiben.) A jelen tanulmány folytatása az *Egy arkangyal viszontagságai a szocializmusban. Hajnóczy Péter* A fűtő *című elbeszélésének egy lehetséges olvasata* címet viselő írásnak, ami a *Iustitia kirándul* kötetben jelent meg. Vö. Fekete Balázs – H. Szilágyi István – Könczöl Miklós (szerk.): *Iustitia kirándul*. Szent István Társulat, Budapest 2009. 9–40. A szöveg a Hajnóczy-műhely 2010. dec. 9-én tartott konferenciáján előadottakon alapul. Itt olvasható formája rövidített változata egy későbbiekben publikálandó verziónak, ami egy további, most készülő harmadik résszel fog teljes egységet alkotni, reményeim szerint olyan kismonográfiát képezve majd, amely Hajnóczy Péter elbeszéléseinek példáján keresztül legalább részlegesen képes lesz bemutatni, hogy a jog és az irodalom szövegvilágai milyen összetett intertextuális kapcsolatrendszerben állnak egymással. A kortárs jogtudományban „jog és irodalom” néven ismert kutatások mibenlétéről (a fent említett köteten túl) átfogó jelleggel magyarul lásd Nagy Tamás: *Josef K. nyomában.* Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő 2010., ill. H. Szilágyi István: *Jog – Irodalom*. SZTE ÁJK Összehasonlító Jogi Intézet, Szeged 2010.

tikus energiái által táplált intertextuális vizsgálódások is csak kivételes esetben látszanak elfogadni a jog szövegeinek létjogosultságát irodalmi alkotásoknak az értelmezés során hasznosítható intertextusaiként. A posztmodern irodalomtudomány időnként szolgál ugyan kiváló ellenpéldával – sőt, eljutott annak az általánosabb kérdésnek a megfogalmazásáig is, hogy irodalmi szövegek értelmezésének folyamatában „létezik-e irreleváns kontextus”[2] –, ám ennek ellenére a jog írott és beszélt (vagy beszéltként rögzített: tanúvallomások, áldozati beszámolók, szóban előterjesztett kérelmek *stb.*) nyelve általában kívül reked a szövegközöttiség megismerendő világán. A tudomásul nem vétel eme gesztusának hátterében vélhetően az a meggyőződés áll, amelynek értelmében az irodalomtudomány képviselői az általuk gondozott szövegek értelmezését illetően legalábbis gyanakvással szemlélnek – s nem egyszer teljes joggal – minden olyan közelítést az irodalom világához, amelyek „külsődleges” szempontokat és bennük foglalt értékítéleteket érvényesíthetnek. A hasonló vizsgálódásokkal szemben Milan Kundera hozza fel legsúlyosabb érvként, hogy azok a tanulmányozott szövegeket (Kundera természetesen regényekre gondol elsősorban, de nyilván egyéb irodalmi műfajokra is vonatkoztathatóak kijelentései) kiszakítják az irodalomtörténet „nagy összefüggéseiből”, olcsó szövegmagyarázattá – a cseh szerző kifejezésével: „kafkalógiává” – silányítva az értelmezés aktusát.[3]

Úgy találom, ez a vélekedés bizonyos mértékig korlátozza az intertextuális kutatások hatókörét, amennyiben megnehezíti annak (f)elismerését, hogy irodalmi és jogi szövegek gyakran termékeny, új jelentéseket létrehozó párbeszédre léphetnek egymással.

Kundera felvetésével szemben nem csak azt gondolom, hogy az intertextuális nyomozások révén az irodalomtörténet nagy összefüggéseinek hálózatába beilleszthetőek a jogtörténet egyes epizódjai is, de azt is, hogy a dialógus kölcsönös – azaz az irodalom- és a jogtudomány számára egyaránt birtokba vehető – haszna ott is jelentkezhet, ahol előzetesen nem várnánk. Nem csak azokról a művekről (és olvasataikról) van tehát szó, amelyeknél az irodalmi és jogi szövegösszefüggések esztétikai hatás- és jelentésképző szerepe már első ránézésre nyilvánvaló lehet (gondoljunk csak például Michel Foucault megjegyzésére, amely szerint a görög drámairodalom olvasható úgy, mint a görög jogtörténet „színpadra vitele”),[4] hanem azokról is, amelyeknél a szövegkapcsolódások mechanizmusai láthatatlanabb formákat öltenek; amelyeknél a katarzis- és jelentésképzés afféle „textuális rejtekutakon” lopódzik.

A jogi tematika jelenléte (a jogászság, az igazságszolgáltatás, egyes jogi problémák ábrázolása) vagy a jogra, a jogrendszerre és annak kérdéseire – legyen az kodifikáció vagy büntetőjogi reform – vonatkozó esetleges szerzői álláspontok kibontása korántsem jelenti a jog-

---

[2] Szilasi László: Nyakvers (irodalmilag releváns kontextus-e az angol jog?). In *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét.* József Attila Kör – Pesti Szalon Könyvkiadó, [h. n.] 1994. 57–67.

[3] Vö. Milan Kundera: Szent Garta kasztráló árnya. Ford. Réz Pál. In *Elárult testamentumok.* Európa Könyvkiadó, Budapest 1996. 35–53.

[4] „Az *Oidipusz király* egyfajta összegzését nyújtja a görög jogtörténetnek. Egyes Szophoklész-darabokban, mondjuk az *Antigoné*ban vagy az *Elektrá*ban úgyszólván a jogtörténet színházi ritualizációja megy végbe. A görög demokrácia térhódításának egyik leglényegesebb mozzanatát láthatjuk itt dramatizált módon összefoglalva: annak a folyamatnak a történetét, melyben a nép megkaparintja az ítélkezés és az igazság kimondásának a jogát, és mindezt azok ellen fordíthatja, akik korábban rendelkeztek vele.” Kifejtéséhez lásd: Michel Foucault: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák.* Ford. Sutyák Tibor. Latin Betűk, Debrecen 1998. 23–45. Az ilyen típusú elemzés nagyszerű példáját nyújtja még: Simon Attila: A *törvény* Szophoklész *Antigoné*jában. *Iustum Aequum Salutare* 3/2 (2007) 71–93.

(tudomány)i szempontokat is mozgósító értelmezések lehetőségeinek végpontját. Számomra a kutatások minden tekintetben védhető és érvényes terepének tűnnek azon vizsgálódások, amelyek révén megmutathatóvá válik, miként gyakorol hatást egy-egy jogi szöveg valamely irodalmi mű szövegének a formálódására (narratív struktúrájára, cselekményvezetésére, stílusára, szóhasználatára, mondatszerkezetére *stb*.), azaz miként válik a kérdéses szöveget működtető poétikai eszköztár részévé, illetve miként és mennyiben határozhatja meg az interpretáció folyamatát. Kizárólag illusztrációként – minden elemzés nélkül – hadd említsek két olyan kézenfekvő példát, amelyek Hajnóczy Péter szövegteremtő eljárásainak vizsgálata során is kitüntetett figyelmet érdemelhetnek.

Heinrich von Kleist elbeszélésein mind stilárisan, mind strukturálisan jól látható nyomokat hagytak azok a *Landrecht* stílusában fogant kézikönyvek, amelyek szigorúan meghatározták mindazon bírói döntés-előkészítési anyagoknak (*Relationen*) a nyelvhasználatát, formaságait és szerkezeti felépítését, amelyek fogalmazása Kleist hivatali feladatkörébe is tartozott a königsbergi kincstári kamara alkalmazottjaként.[5] Azaz: mondhatni a kodifikált porosz jog mintái nemegyszer szövegszervező elvekként működtek az *oeuvre* elbeszéléseiben, a komoly stiláris és szerkesztésbeli következményekkel is járó kérlelhetetlen pontosságra törekvéstől egészen a kleisti mondatszerkezet alakításáig.

Franz Kafka esetében pedig – akinek *A fűtő* című elbeszélése[6] szintén tekinthető egyfajta Kleist-parafrázisnak, s így kitüntetett darabja annak az „izgalmas intertextuális szövevénynek",[7] amellyé a magyar irodalomban Hajnóczy Péter *A fűtő*je válik – nem csak a korának jogi, jogtudományi vitái iránti érdeklődése dokumentálható (s helyezhetők el például *A fegyencgyarmaton* vagy *A per* című munkái a végnapjait élő monarchia büntetőjogi reformvitáinak a kontextusában), de az is egyértelműen igazolható, hogy *A per* egyik legfontosabb referenciapontja és intertextusa az 1852. évi *Strafgesetz*.[8] Továbbá: önálló elemzést igényelhetne egyrészt az is, mennyiben járul hozzá a regény esztétikai hatásának megképződéséhez az a tény, hogy a szekularizált világban már nem eredendően bűnösnek tekintett ember antropológiai státuszához hozzá tartozik az ártatlanság vélelmének büntetőjog-dogmatikai alapelve, amely így részét képezi a kortárs olvasói elváráshorizontnak; másrészt az is, hogy az a „fenyegetés", ami a kafkai mondatszerkezetből árad,[9] mennyiben vezethető vissza a bürokrácia, a jog textusaira és fogalmazásmódjára – téve mindezt anélkül, hogy közben „kilakoltatnánk" Kafkát az esztétikum birodalmából, és a „kafkalógia" célját – „[a] kafkalogizált Kafkát állítani Kafka helyére"[10] – teljesítenénk be Kundera átkának terhe alatt.

---

[5] Vö. Theodore Ziolkowski: *The Mirror of Justice: Literary Reflections of Legal Crisis*. Princeton University Press, Princeton, NJ. 1997. 194–214.

[6] Franz Kafka: A fűtő. In *Elbeszélések.* Ford. Győrffy Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest 1973. 53–83.

[7] Cserjés Katalin: Da capo al fine. Hajnóczy Péter egy hátrahagyott novellájáról. *Tiszatáj* 57/5 (2003) 113–123.

[8] Vö. Theodore Ziolkowski: i. m. 214–240., ill. 'Franz Kafka: The Trial'. In *Dimensions of the Modern Novels: German Texts and European Contexts.* Princeton University Press, Princeton, NJ. 1969. 37–67. Nagy Tamás: „A per" mint burleszk avagy releváns kontextus-e az Osztrák-Magyar büntetőjog? In Mezey Barna (szerk.): *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok.* Gondolat Kiadó, Budapest 2006. 250–266.

[9] Marianna D. Birnbaum: *Esterházy-Kalauz*. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1991. 156.

[10] Milan Kundera: i. m. 41.

Összegezve: az irodalmi szövegekben fellelhető intertextuális jelek és utalások – akár közvetlenül, akár áttételesen: más szerzők művein keresztül – gyakran a jog szövegvilágához vezetik el az olvasót. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy bármilyen irodalmi művet a jog felől olvasva – a jog egyébként „erőszakos" természetének és „jelentésgyilkos" praxisának szellemében[11] – a jogi szövegösszefüggések játékterében létrejövő jelentést a kizárólagosság igényével kívánnánk felruházni, amely erősebbnek bizonyulhatna bármely más jelentésnél. A szándék épp ellenkező, és olyan új olvasatok felkutatására irányul, amelyekben a jogi és az irodalmi szövegkorpusz együttes olvasása – ha úgy tetszik: szinoptikus szemlélete – egyaránt gyarapíthatja nem csak a lehetséges értelmezések számát, de irodalmi és jogi tudásunkat is.

Szövegkapcsolások

Hajnóczy Péter írásai javarészének intertextuális jellege világosan látszik. A tényt nem csak maga a szerző teszi nyilvánvalóvá számos szövegében, de a prózapoétikai fordulat utáni – az önéletrajziságot szem előtt tartó kultuszképző és az általában vett valóságreferens interpretációs stratégiák korlátai közül szabadulni igyekvő – kritikai recepció figyelmének is kitüntetett vizsgálódási tárgya lett, miként kerülnek a Hajnóczy-írások a dialogicitás viszonyába más szövegekkel.[12]

Az igazságszolgáltatás világát – még ha hiányként is – talán legerőteljesebben megidéző *A fűtő* szövegének intertextuális fogantatása például az olvasás első pillanatától kezdve egyértelmű az olvasó számára: a Kafkát idéző cím és a Heinrich von Kleistnek szóló ajánlás paratextusai azonnal más irodalmi szövegekkel összefüggésbe hozhatóvá teszik az elbeszélést; ahogy a kafkai és kleisti párhuzam gyanúját támasztja alá és a maga kettősségében megerősíti az első mondatban a főhős – „Kolhász Mihály, harmincegyéves kazánfűtő" – színre léptetése. A név a kleisti szövegkapcsolódást igazolja, míg az életkor megjelölése és a novella *in medias res* felütése nem csak a maga történetének a kezdetén a harmincadik életévét éppen betöltött Kohlhaas Mihály alakjára, de *A per* hasonló korú főhősére, Josef K. figurájára és annak kálváriájára is utal.

Az említett két szöveg – különösen a kleisti – hangja viszont olyan erővel szólal meg Hajnóczy novellájában, hogy szinte minden más szövegvisszhangot elnémít: majdhogynem észrevehetetlenné teszi más textusok szólamait Kolhász Mihály történetében – legalábbis úgy tűnik: a jogét mindenképpen.

A szakirodalom ugyan felfigyelt arra, hogy Kolhász kiáltványa a *Kommunista Kiáltvány*t (is) idézi (ironikus viszonyt teremtve azzal),[13] valamint arra, hogy az elbeszélés szereplőinek

---

[11] Vö. Robert M. Cover: The Supreme Court 1982 Term, Foreword: *Nomos* and Narrative. 97 *Harv. L. Rev.* 4 (1983).

[12] A Hajnóczy-próza intertextusainak – a monográfia szerzőjének kifejezésével: „szövegzárványainak" – bámulatos részletességű feltárását hajtja végre Cserjés Katalin *„A lebegő orgonagyökér…"* című művében, ami a jövőbeni recepciós kísérletek számára megkerülhetetlen darabnak mutatkozik. Ám: véleményem szerint a jog szövege még ebben a munkában sem kapja meg azt a szerepet, ami megilletné. Vö. Cserjés Katalin: *„A lebegő orgonagyökér". Egy Hajnóczy-prózakalauz első fejezetei.* K. n., Budapest 2009.

[13] Vö. L. Dömény Katalin: Igazsága megszállottja. A fűtő című Hajnóczy-novella „ideo-logikus" dimenziója. *Életünk.* 31/3–4. (1993) 223–228. 227.

– mindenekelőtt a főgépésznek, a főmérnöknek, a szakszervezeti bizalminak és az ügyvédnek – a megszólalásai többnyire köznyelvi automatizmusokból,[14] közhelyekből, egy rontott nyelvhasználat elemeiből épülnek fel;[15] sőt, arra is, hogy mindezek között megtaláljuk a politikai/propagandisztikus és a jogi/bürokratikus nyelv szófordulatait is, ám különösen ez utóbbiak a recepció eddigi történetében – úgy gondolom – elkerülték a részletes elemző figyelmet. *Holott.*

Meggyőződésem szerint a magyar szocializmus joga és igazságszolgáltatása szövegvilágának, egyes dokumentumai nyelvhasználatának – stílusának, fordulatainak, mondatszerkesztésének, narratív technikáinak, struktúrájának *stb.* – a hatása Hajnóczy szövegkezelésére lényegesen erősebb, mint azt az életműre vonatkozó másodlagos irodalom eddig észlelte. Talán Marno János érzett rá legpontosabban a közvetlen szövegrokonságra. „[H]onnan a Hajnóczy-szövegek már-már reguláris fegyelme és *rend-kívüli* hatóereje? […] Hajnóczy minden szava, mondata vissza akar perelni valamit – miközben a megformálás módjával mintha épp lemondana róla: hangja igazából soha nem ironikusan távolságteremtő; irtó szado-mazochizmusok árán választja le magát a szövegről, mintha nem is természetes »anyanyelvén« beszélne, hanem annál védtelenebb, esendőbb s ezért kegyetlenül *ráncba szedett* nyelven. […] [E]gy rendőrségi fogalmazvány, az író első keményebb incidensének dokumentuma a Kádár-rezsimmel, 1964-ből. Nos, e hivatali feljelentés »nyelve«, cifra-tömör »stílusa« olyan pokoli humorral ábrázolja, idézi meg az incidenst, amilyennel szemben a józan ész egyszerűen nem lehet versenyképes […]. Hajnóczy heroikus szövegképzése […] egyszerre konfrontál a külső nivellálódás, illetve a belső leépülés, széthullás, megsemmisülés »pszicho-szociális démonaival«, alkalmasint úgy, hogy amazok stratégiáját »követi«, abnormális tónusukra még rájátszik. (Tegyem hozzá, a rendőri fogalmazvány »nívóját« soha nem sikerült felülmúlnia.)”[16]

A megidézett incidens pedig nem más, mint az ún. „zászlóletépéses” ügy. Az ügy szereplői – a későbbi I. és II. rendű vádlott – a 22 éves Hajnóczy Péter (a „civil” életben használt Béla keresztnéven), az Iskolai Taneszközök Gyárának betanított munkása és korábbi gimnáziumi irodalomtanára, a 31 éves Vászolyi Erik voltak. Hajnóczy és Vászolyi 1964. április 30-ának délutánját együtt töltötték, a rendőrségi és periratok nyilvánosságra hozott szövegében M. A. monogrammal jelölt nőismerősük társaságában, Vászolyi lakásán, moziban, majd egy presszóban. A közös program későbbi folytatását illetően nézeteltérés támadt a résztvevők között, s Hajnóczy *nemtetszésének azáltal igyekezett kifejezést adni*, hogy a Kinizsi utca egyik házára a május elsejei ünnep előestéjén kifüggesztett vörös zászlót „letépte”, olyan szeren-

---

[14] Diószegi Olga írja *A fűtő* kapcsán, hogy Hajnóczy „[…] a jelen valóságát képviselő köznyelvi automatizmusokat változtatás nélkül, montázsszerűen vonja be művébe, mely idézetből idézetet csinálva, örvényszerűen szívja be magába a külső valóságot […]”. „Hajnóczy kezdettől fogva kialakított a maga számára egy kevésbé feltűnő kollázstechnikát. Parodisztikus éllel, beszélt nyelvi automatizmusokat és újságnyelvi politikai frázisokat épített szövegeibe.” Diószegi Olga: *M*. In Reményi József Tamás (szerk.): *A véradó. Hajnóczy Péter emlékezete*. Nap Kiadó [h. n.] 2003. (A továbbiakban: RJT.) 88–104. 96.

[15] Vö. pl. Thomka Beáta: *Leleplező sztereotípiák. Hajnóczy Péter: M.* In RJT. 72–76. 75. Balassa Péter pedig *A fűtő* című kötet egészének „*csenevész nyelvi atmoszférájáról*” beszél. Balassa Péter: *Hajnóczy Péter: A fűtő*. In RJT. 63–66. 65.

[16] Marno János: Amióta most már egyre inkább. *Hitel* 3/5 (1990) 56–57. (Kiemelés az eredetiben.) Ahogy – *tegyem hozzá* – Örkény István sem írt soha „jobbat”, mint annak a rendőrségi dokumentumnak a szövege, ami a *Jelentés Örkény István író gépkocsi vezetői engedélyéről* címet viseli, és kelt Budapesten, 1959. november 3-án. *Rubicon* 16 /8–9. (2004) 76.

csétlen módon, hogy a zászlótartó rúd is eltörött. A zászlót Hajnóczy magához vette, majd Vászolyi rejtette a kabátjába. A ház egyik lakója azonban felfigyelt a történtekre, értesítette a házmestert, aki a két férfi nyomába eredt, s a zászlót visszakérte tőlük, amit azok vissza is adtak. Az időközben megérkező önkéntes rendőr a Kinizsi mozi irodájába vitte a társaság tagjait, onnan kerültek a rendőrségre. Az ügyészség Hajnóczy ellen izgatás, míg Vászolyival szemben bűnpártolás miatt emelt vádat. Hajnóczy június 18-áig előzetes fogva tartásba került, az elsőfokú ítélet pedig szeptember 30-án született meg a Pesti Központi Kerületi Bíróságon, ami Hajnóczyt közösség megsértésében mondta ki bűnösnek és hat havi javító-nevelő munkára ítélte (10 százalékos bércsökkentés mellett, ám méltányosan beszámítva az előzetes fogva tartás idejét). Vászolyi ellen a bíróság az eljárást megszüntette, és figyelmeztetésben részesítette. Az ügyészség fellebbezett, súlyosbításért Hajnóczy és büntetés kiszabásáért Vászolyi esetében, de a Fővárosi Bíróság az 1965. január 7-én megtartott másodfokú tárgyaláson – az ügy szempontjából lényegtelen módosításokkal – helybenhagyta az elsőfokú döntést.[17]

A történetnek látszólag semmi köze nincs sem Hajnóczy későbbi írásművészetének alakulásához, sem *A fűtő* szövegéhez; mi több, tűnhet úgy, ha megpróbálnánk kapcsolatot találni a fiatalkori eljárás és a későbbi művek között, akkor a „legrosszabbat", az életrajz marginális eseményeit vonnánk be az interpretáció folyamatába. *Tűnhet, de megpróbáljuk, csak egy kicsit másként.*

Annak a gondolatát, hogy a per tapasztalatainak lehetett hatása Hajnóczy személyiségének (világképének, látásmódjának *stb.*) és írói pályájának alakulására s hogy mindennek nyomait természetesen az írói műben is fellelhetjük, már Szerdahelyi Zoltán felvetette.[18]Az életműre gyakorolt közvetett hatást Szerdahelyi tágabb kontextusba helyezi – több felől eredezteti –, ugyanakkor a rendőrségi és bírósági eljárás írói „utóéletének" közvetlen nyomait egyetlen írás, az 1977-es *M* kötet *Hány óra?* című novellájának tematikus összefüggéseiben véli felfedezni.

Ami a közvetett hatásokat illeti: egyrészt felidézi azt a Domokos Mátyás által elmesélt anekdotát, amely szerint a Magvető Kiadó nagyhatalmú igazgatója Hajnóczyt annak első jelentkezésekor a per miatt „dobta ki" a kiadóból, elzárkózva a fiatal író kéziratainak publikálásától (ezáltal eleve a kirekesztettség pozíciójába, a politikai hatalom működtette irodalmi intézményrendszeren kívülre szorítva a pályakezdőt). Másrészt úgy gondolja, hogy „[a] zász-

---

[17] Vö. Szerdahelyi Zoltán: *A letépett vörös zászló*. *Beszélő* 14/1 (2009) 48–72. 53. (Szerdahelyi tanulmánya s az általa közzétett dokumentumok az interneten is megtalálhatók: http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-letepett-voros-zaszlo.) Hajnóczy személyes élete szempontjából ennek a bírósági eljárásnak további – legalábbis közvetlenül észlelhető – következményei nem lettek. Más a helyzet Vászolyi Erik esetében, aki ebben az időben nyelvészeti aspirantúráját töltötte a Magyar Tudományos Akadémián. *Kis magyar történet*. A másodfokú eljárás lezártát követően a periratokat megkapja az MTA személyzeti osztálya is, Vászolyit fegyelmiben részesítik, ám hagyják zürjén nyelvészeti kutatásait folytatni és aspirantúráját befejezni, viszont mindezek után „eltanácsolják". Vászolyi 1968-ban Cambridge-be „távozik", a csehszlovákiai szovjet-magyar bevonulás híre hallatán úgy dönt, nem tér vissza, s végül az ausztráliai Perth egyetemén lesz – immár Eric Vasse néven – a bennszülött őslakosok nyelveinek nemzetközileg elismert kutatója. Vö. Szerdahelyi Zoltán: i. m. 49., 67–71., ill. Az, hogy nyelvészkedünk, az egy magánügy. (Vászolyi Erik ausztráliai magyar nyelvésszel Szerdahelyi Zoltán készített interjút.) *Forrás* 41/2 (2009) 104–109. (Online: http://www.forrasfolyoirat.hu/0902/szerdahelyi.pdf.)

[18] Vö. Szerdahelyi Zoltán: *A letépett vörös zászló*. Lásd fent 17. jegyzet, 49–51.

lóletépéses per tapasztalatai […] – időzítését tekintve – a művészi fejlődés-lélektani folyamatot éppen a megfelelő időpontban gazdagíthatták egy újabb, a korábbi konfliktusos helyzeteket is nyomatékosító-felerősítő hatással", aminek következtében – az intézményi marginalizáltság, az alkoholelvonó kúrákon átéltek és a szentgotthárdi elme-szociális otthonban látottak hatásaival összegződvén – Hajnóczy pályája során végig különösen érzékeny figyelemmel fordult a *bármilyen* hatalomnak kiszolgáltatottak – kafkai lidércnyomásokat idéző – léthelyzetei felé, amint ez a Hajnóczy-művek témaválasztásaiban is visszatükröződik a *Márai-novellák*tól kezdve egészen *A parancs*ig.

A vörös zászló leszakítása miatt folytatott eljárás mozzanatainak közvetlen jelenlétét viszont csak a *Hány óra?* egy rendőrségi kihallgatás történetét elmesélő szövegében észleli, amennyiben rámutat az író által a valóságban megélt helyzet és a novellában ábrázolt szituáció átfedéseire. „E novellában a »bűntettre« rákövetkező rendőrségi kihallgatásra várakozás váltja ki a főhős szorongását, azzal a feltétlen szituációs többlettel, hogy már nincs egyedül, hisz – társként – jelen van a tanár úr is (a per másodrendű vádlottja). A *Márai-novellák* ápolója és a *Hány óra?* rendőre egyként a hatalom képviselője, mint ahogy a velük szemben álló, szorongó delikvens(ek) is ugyanaz(ok), a hatalomnak kiszolgáltatott kisember(ek)."[19] Ez egyben azt is jelenti, hogy ebben a megközelítésben „csak" az eljárás és az egyedüliként megnevezett elbeszélés élményalapú, tematikus-motivikus kapcsolódási pontjai válnak láthatóvá.

Ehhez képest – a fenti meglátások fontosságát nem vitatva és Szerdahelyi „filológiai oknyomozásának" eredményeit maximálisan elismerve (és azokra építve) – úgy vélem, a vizsgálódás terrénuma bővíthető: kiterjeszthető az ügy rendőrségi illetve bírósági dokumentumainak szövegei *és* – a *Hány óra?* címűn túl – más elbeszélések textusai között fennálló összefüggésekre is.

Fikció a jegyzőkönyvben

„Ha a fiktív világok oly kellemesek, miért ne próbálnánk meg a tényleges világot is fikcióként olvasni? Vagy, ha a fiktív világok oly kicsik és megtévesztően kellemesek, miért ne próbálnánk meg olyan fiktív világokat kitalálni, melyek éppannyira bonyolultak, ellentmondásosak és provokatívak, mint a tényleges világ?" Ekként teszi fel a kérdéseit élet és mű átjárhatóságára és egybemosódására vonatkozóan Umberto Eco a *Fiktív jegyzőkönyvek* című írásában.[20] Majd a következőképpen folytatja. „[T]ehát olyan esetekről lesz szó, amikor kénytelenek vagyunk a fikciót és az életet transzponálni – vagyis az életet úgy olvasni, mintha fikció volna, s a fikciót, mintha élet volna. Ezeknek az összekeveredéseknek némelyike kellemes és ártatlan, némelyike abszolúte elkerülhetetlen, némelyike pedig rémisztő."[21]A szocializmus igazságszolgáltatása és ennek szövegei nem tartoztak (*és ahol még most is*, ott nem tartoznak) a kellemes világok közé. Az, hogy elkerülhetetlenként, rémisztőként – vagy ez esetben leginkább groteszkként – olvashatjuk őket (életet és szöveget), az mindenekelőtt magában az olvasás aktusában képződik meg. Mindenesetre: úgy gondolom, abban a pillanatban, ahogy „megszabadítjuk" a rendőrségi kihallgatások és a bírói ítélet jegyzőkönyveinek szövegeit a *szi-*

---

[19] Szerdahelyi Zoltán: *A letépett vörös zászló*. Lásd fent 17. jegyzet, 50.

[20] Umberto Eco: Fiktív jegyzőkönyvek. Ford. Gy. Horváth László. In *Hat séta a fikció erdejében*. Európa Könyvkiadó, Budapest 1995. 165–198. 165.

[21] Uo. 167.

gorúan vett büntetőjogi fejtegetésektől, lehetetlen azokban nem meghallani a kész elbeszélést (pl. egy Örkény-novellát) vagy látni egy elbeszélés (pl. *A fűtő* vagy Hajnóczy egyéb történeteinek) nyersanyagát és szövegalkotó eljárásainak egyes elemeit. A szöveg Eco első és második szintű mintaolvasója számára egyaránt azonosítható elbeszélésként, azaz *par excellence* szépirodalmi szövegként: megtalálja benne olvasmányát az is, aki csak „meg akarja tudni, mi lesz a történet vége", de – minden más szöveghez hasonlóan – szólhat ahhoz az olvasóhoz is, „[…] aki nem egészen tudja, milyenfajta olvasónak kívánja őt az adott történet, és szeretné kideríteni, milyen vezetőnek bizonyul a mintaszerző az olvasó számára".[22] Figyelmünket a második szintű, tehát a „szemiotikus- vagy esztéta-olvasóra" irányítva: még akkor is ilyenként szólíthatja meg a szöveg, ha 1964-ben annak sem az empirikus szerzői (Dr. Deák László, a bírói tanács elnöke és – ne feledkezzünk meg róla – leírója, aki a helyesírás bájának produkálásával komolyan hozzájárult a szöveg ironikus hatásának létrejöttéhez), sem az *akkori* szöveg mintaszerzője (lényegében a bíró által megszólaltatott korabeli szocialista büntető igazságszolgáltatás hangja) nyilvánvalóan nem a szöveg utóéletében megszülető intertextuális iróniára fogékony mintaolvasót képzeltek el maguknak vagy szerettek volna megkonstruálni. Sőt, a hatvanas évek olvasói sem közelíthették volna meg ironikus-groteszk elbeszélésként az ítéletet. A jog szövegei nem ilyenek, társadalmi funkciójukat, jellegüket, következményeiket *stb*. illetően sok tekintetben különböznek az irodalmi szövegektől, és semmiképp nem a szépirodalmi alkotások létrehozásának a szándékával fogantatnak. A műfaj darabjai egy ennél – „*in a field of pain and death*"[23] – jóval *kegyetlenebb* színház produktumai: kivégeztethetnek, munkatáborba és fegyházba, börtönbe és javító-nevelő intézetbe zárathatnak embereket, megfoszthatják őket vagyonuktól, munkahelyüktől, gyermeküktől. Bármitől. Tisztában voltak ezzel a nevezett dokumentumok – egyébként legalábbis a bíró személyében kétségtelenül jóindulatú – szerzői is, és a szövegek legszembetűnőbb paratextuális jelölői („*jegyzőkönyv*", „*ítélet*") szintén ezt kívánják *egy*értelművé tenni. Ám *intentio auctoris* és *intentio operis* – mint mindig – ismételten elválhattak egymástól. A másként olvasás lehetősége a jelen esetben a történelem (a hatvanas években még elképzelhetetlen, később csak váratlan) alakulásával, az időközben keletkezett szépirodalom könyvtárának gyarapodásával és maguknak az olvasóknak a megváltozásával teremtődött meg napjaink értelmezői gyakorlata, a kései olvasó számára.

Azzal együtt, hogy: a felsoroltaktól függetlenül és időben megelőzve már az ítélet szövegének egy rejtettebb paratextuális jele („*a cselekmény*") történet- és elbeszélésszerűségre utal, s ezáltal mutatja az utat (vagy: teremt kijáratot) más – irodalmi – szövegek felé. Az eset különössége, hogy leginkább olyanok felé, amelyek a bírói döntés meghozatalának időpontjában még nem jelentek meg vagy meg sem születtek (mint pl. Örkény egypercesei és Hajnóczy novellái) vagy amelyek korabeli értelmezéseinek hátterét jobbára ugyanazon filozófiai/társadalomelméleti meggyőződések és intézményi környezet határozta meg, mint a szocialista jogszolgáltatását (pl. Kafka művei, melyek „*prágai iróniáját*" eltartott egy ideig felismerni). A specifikus helyzet magában foglal azonban egy általánosat is: Robert Cover meg-

---

[22] Umberto Eco: *A loisyi erdő*. In i. m. 41–69. 41., ill. vö. Az intertextuális irónia és az olvasat szintjei. Ford. Barna Imre. In *La Mancha és Bábel között. Irodalomról.* Európa Könyvkiadó, Budapest 2004. 317–352.

[23] Robert M. Cover: Violence and the Word. In Martha Minow et al. (szerk): *Narrative, Violence, and the Law. The Essays of Robert Cover.* Michigan University Press, Ann Arbor, MI 1995. 203–238. 203.

jegyzése, amely szerint „[a] jog intézményeinek vagy előírásainak semmilyen készlete sem létezhet azoktól a narratíváktól függetlenül, amelyek meghatározzák és jelentéssel töltik meg", kiegészíthető. Mert nem csak „[…] minden alkotmányhoz tartozik egy eposz és minden tízparancsolathoz egy szentírás", de minden ítélethez egy elbeszélés is. Ez utóbbi megállapítás két lehetséges jelentést is felvehet. Egyrészt azt, hogy a bírói és egyéb jogalkalmazói döntésekben mindig azonosítható a verbális fikcióteremtés mozzanata és egyes műveletei; éppúgy, mint – ahogy azt Hayden White megmutatta – a múlt valóságát híven rekonstruálni igyekvő történetírói munkákban.[24] Másrészt azt, hogy alkotmányok és eposzok, parancsolatok és szent (vagy akár az irodalmi kultuszok gyakorlatában szentként tisztelt) szövegek, ítéletek és elbeszélések összetartoznak: lokálisak és kontingensek, azaz kultúraspecifikusak. A hatvanas évek olvasói azért nem olvashatták volna ironikus elbeszélésként a Hajnóczy-ügy jegyzőkönyveiben és ítéletében foglalt történetet, mert ehhez szükség volt a világ, egy kultúra – s benne jog *és* irodalom együttes – megváltozására. Másként – mondjuk: demokratikusabban – működő jogrendre éppúgy, mint Kafka, Hašek, Örkény, Hrabal, Mrožek, Hajnóczy, Esterházy *stb.* műveinek a recepciójára. Sőt, ez utóbbiak nélkül az ügyészi érvelés kijelentései (*1."[A] vádbeli eset alkalmával vádlott már hosszabb idő óta munkaviszonyban nem állt." 2. „Ebből megállapítható, hogy vádlott olyan személy, aki nehezen illeszkedik be a szocialista társadalomba." 3."És ez a tény már választ ad arra, miért követte el a vád tárgyává tett bűncselekményt."*) a kirekesztés és elítélés fenyegető gesztusaiként ugyanolyan félelmetesen hatnának, mint elhangzásuk idején. S számomra ez egyben azt is jelenti (talán nem túlzás), hogy minden kultúra jogrendjének ítéletei csak azokat az elbeszéléseket „mesélhetik el", amelyeket a saját irodalmuk *már megírt*; legyen szó akár regionális, nemzeti, etnikai, vallási *stb.* identitásokhoz köthető kultúráról.

Ez persze felveti a kérdést, hogy *ki hallja* a rendőrségi és bírósági dokumentumokban rejlő ironikus-groteszk elbeszélést? Hallhatja-e egy argentín, egy benini, egy norvég, portugál vagy új-zélandi olvasó? Vagy: hallja-e majd egy 23. századi? Vagy: halljuk-e *mi* rendesen? Nem tudom. Mindenesetre: úgy vélem, Közép-Kelet Európában – most és itt és egyelőre – megvan az esélye annak, hogy meghalljuk a történetet, és talán – az egyedi eseten túl – a tanulságait is.[25]

S remélem, nem maradok egyedül azzal a véleményemmel sem, hogy a jegyzőkönyvek és az ítélet szövegei Hajnóczy több elbeszélésének a legfontosabb intertextusai közé tartoznak.

---

[24] Vö. Hayden White: *A történelmi szöveg mint irodalmi műalkotás*. Ford. Novák György. In Kiss Attila Atilla et al. (szerk.): *Testes könyv*. Ictus – Jate Irodalomelm. Csop., Szeged 1996. 333–354.

[25] Vö. Vajda Mihály: *Ilisszosz-parti beszélgetések*. Jelenkor Kiadó, Pécs 2001. 14.